

УДК 94(477)

*Руслана ТРУБА***УКРАЇНСЬКІ ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ 1917–1921 рр.
В ОЦІНЦІ ОМЕЛЯНА ТЕРЛЕЦЬКОГО**

Охарактеризовано погляди історика Омеляна Терлецького на Українську національну революцію 1917–1921 рр. Проаналізовано причини втрати української державності.

Ключові слова: Омелян Терлецький, визвольні змагання.

У столітні роковини українських визвольних змагань 1917–1921 рр. особливо актуальними є оцінки учасників та очевидців державотворчої парадигми України. зокрема, погляди історика, активного діяча українського громадсько-політичного й культурно-освітнього руху першої чверті ХХ століття, Омеляна Терлецького. Із початком Першої світової війни він був мобілізований до австрійської армії, а згодом по лінії Союзу визволення України переведений у табори для військовополонених-українців в Рапштаті, Вєдлярі та Зальцвєдєлі¹. Його подвижницька багатогранна національно-просвітницька робота в таборах упродовж чотирьох років була спрямована на перевиховання “малоросів” і “хохлів” на свідомих українців².

Українським визвольним змаганням історик присвятив окрему працю “Визвольна боротьба українського народу”³, що становить короткий нарис історії Української революції 1917–1921 рр. з акцентом на проблеми державності цього періоду, а також один із розділів своєї ґрунтовної “Історії України”⁴. Цю тематику він порушує також у низці науково-популярних статей, видрукованих у періодичних виданнях міжвоєнного періоду⁵.

¹ Див.: Труба Р. Діяльність Омеляна Терлецького у таборах для військовополонених українців у Німеччині 1916–1919 рр. / Р. Труба // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль, 2013. – Вип. 1. – Ч. 2. – С. 96–102.

² Терлецький О. Історія української громади в Рапштаті 1915–1918 / О. Терлецький. – Київ; Ляйпціг: Українська накладня, 1919. – С. 152.

³ Його ж. Визвольна боротьба українського народу / О. Терлецький. – Львів: Українське видавництво, 1941. – 92 с.

⁴ Його ж. Історія України з багатьма образками та мапами. Нове, переглянене й доповнене видання / О. Терлецький. – Львів: Накл. Т-ва “Просвіта”, 1938. – 408 с.

⁵ Його ж. Про пам’ятні роковини [До річниці 22 січня 1918] / О. Терлецький // Народня Просвіта. – 1923. – Річник 1 (X). – Ч. 1. – С. 7–8; Його ж. Велика подія: Берестейський мир / О. Терлецький // Народній ілюстрований ювілейний календар товариства “Просвіта” на звичайний рік 1938. – Річник 58. – Львів, 1938. – С. 105–108; Його ж. Листопад / О. Терлецький // Шлях Нації. – Львів, 1935. – 1 листопада.

У своїх працях історик наголошує, що майже всі верстви в Російській імперії прагнули політичних змін, але одні – як-от селяни й робітники, хотіли соціальної революції, а купці та промисловці – лише політичної. “Одні з них, – пише він, – сподівалися, що революція примусить царя дати Росії таки справжню конституцію і що Дума буде мати рішальний голос. Інші ж воліли мати таки республіку”⁶.

На його думку, з утворенням Центральної Ради “українство перестало бути тільки культурницьким, а стало політичним чинником”⁷. Розглядаючи конкретні форми національного руху – відродження старих політичних партій та створення нових, він зазначає, що більшість із них були соціалістичними. “Маса йшла за соціалістичними гаслами, наголошує історик, приставала до соціалістичних партій, не входячи ані в суть самого соціалізму, ані у програму поодиноких соціалістичних партій. Соціалістом називав себе тоді кожний, хто бажав якоїсь зміни у суспільному ладі”⁸.

О. Терлецький аналізує причини домінування в тогочасному українському політикумі ідей автономізму й федералізму та підкреслює: “Центральна Рада не думала відділяти Україну від Росії. І це був голос не тільки самої Центральної Ради, а голос цілої тодішньої української маси”⁹. “Тоді багатьом здавалося, – зазначає О. Терлецький, – що ставити занадто гостро українську справу – річ небажана, бо це могло б пошкодити одноцільності революційної справи в цілій Росії”¹⁰. Власне під цим кутом історик аналізує універсали Центральної Ради, зокрема їхнє автономістичне спрямування, зауважуючи, що “в трьох універсалах не поставлено справу незалежної України”¹¹.

Оцінюючи універсал, О. Терлецький справедливо зазначає: “В Універсалі було сказано, що Українська Народня Республіка (У.Н.Р.) не буде відриватися від Росії, навпаки, вона буде змагати до того, щоб українськими силами “помогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією (спільною) рівних і вільних народів”¹².

Водночас історик високо оцінює IV універсал: “Проголошення незалежності української держави є великою подією в історії України нових часів [...] шойно перемога України над Росією могла забезпечити існування української держави”¹³. Та при цьому зазначає, що IV універсал “проголосив незалежність, бо до того примусили обставини”¹⁴.

Аналізуючи проблеми впливу “більшовицького державного перевороту” на Україну, він наголошує, що “наслідком большевицької, т. зв. жовтневої, революції Росія не змогла зорганізуватися в демократичну державу. Замість неї запанував большевизм...”¹⁵.

О. Терлецький робить порівняльну характеристику тогочасних держав – української і російської. “Українська держава й большевицька Росія, – пише він, – стали

⁶ Терлецький О. Історія України... – С. 277.

⁷ Там само. – С. 279.

⁸ Там само. – С. 281.

⁹ Там само. – С. 284.

¹⁰ Терлецький О. Визвольна боротьба... – С. 16.

¹¹ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Відділ рукописів. (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів). – Ф. 115. – Спр. 100/IX. – Арк. 5.

¹² Терлецький О. Історія України... – С. 290.

¹³ Там само. – С. 299.

¹⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 115. – Спр. 100/IX. – Арк. 5.

¹⁵ Терлецький О. Історія України... – С. 289.

одна побіч одної, як держави із зовсім відмінним політично-суспільним ладом”¹⁶. Наголосивши, що Українську державу розбудовували на демократичних засадах, він доволі детально аналізує суть більшовицького режиму. “Вони [більшовики – Р. Т.] поставилися вороже до всяких демократичних і ліберальних засад, зазначає історик, – тільки комуністи мали бути повноправними “громадянами” комуністичної держави, тільки вони могли творити організації, тільки вони могли видавати часописи та книжки. Виховання в школах мало бути теж тільки комуністичне. Всяка релігія мала бути скасована, бо, мовляв, поза “комуністичною правдою” не може бути ніякої іншої правди. Все інше, мовляв, неправда, все інше – протиреволюційне і як таке мусить бути знищене. [...] Це була диктатура Леніна й його наслідників. Замість колишнього “білого” царя в Петербурзі, настав тепер “червоний цар”, що засів на престолі в Москві. Таким чином Росія пішла протидемократичним і протиліберальним шляхом. [...] І сталося так, що Україна й Росія, із суперечним політичним та й суспільним ладом – станули одна проти одної. Колись так стояли одним одна побіч одної царська Росія й Гетьманська Україна. Тоді теж Україна йшла європейським шляхом, а Росія була зовсім інша, чужа Європі держава. Те саме повторилося знову тепер. [...] Між обома державами – прийшло до війни”¹⁷.

Висвітлюючи хід цієї війни, О. Терлецький зауважує, що більшовицькі ідеї поширювалися в Україні. Причина цього, на його думку, полягала у тривалому перебуванні під російською окупацією, низькому рівні національної свідомості. Для значної частини населення значно важливішим за Українську державу було розв’язання аграрного питання, тобто наділення селян землею. Водночас історик звертає увагу на низький рівень національної свідомості українців, неукраїнський склад міст України, що, на його думку, сприяло поширенню та утвердженню більшовицьких ідей.

Даючи загалом позитивну оцінку Берестейському мирному договору, дослідник акцентує, що “це був перший мир, зроблений в часі світової війни [...], перший виступ відновленої Української держави на полі великої світової політики”¹⁸. Але поразка Центральних держав і підтримка Антантою спроб відбудувати “давню царську Росію” не залишали місця для незалежної України. Історик водночас зауважує: хоча Німеччина й УНР були союзниками – вони все ж “були відмінні один від одного, [...] їх співпраця не могла піти згідно, між ними мусіло прийти до непорозуміння”¹⁹. Присвятивши чимало місця аналізу українсько-німецьких взаємин у цей період, О. Терлецький майже зовсім не торкається питання про відносини з ще одним союзником – Австрією. До речі, цікаву характеристику цього питання дає відомий американський історик Тимоті Снайдер: “Берлін і Відень вжили засадничо відмінних підходів до політики стосовно України. Габсбурги прагнули, щоб українська держава стала політично самодостатньою і виконувала роль їхньої союзниці – наразі проти революційної Росії, згодом і проти Німеччини. [...] Німеччина мала власну, значно простішу політику. Україна для Берліна була джерелом їжі, а українці – селянами, що вирощували для німців урожай. [...]

¹⁶ Там само. – С. 293.

¹⁷ Там само. – С. 294–295.

¹⁸ *Терлецький О.* Визвольна боротьба... – С. 44; *Його ж.* Велика подія: Берестейський мир / О. Терлецький // Народний ілюстрований ювілейний календар товариства “Просвіта” на звичайний рік 1938. – Річник 58. – Львів, 1938. – С. 105–108.

¹⁹ *Його ж.* Історія України. – С. 309.

Габсбурзька монархія бачила новоутворену українську державу стратегічним здобутком, а Німеччина вважала її зряддям для збору зерна²⁰.

Зважаючи на таку характеристику, ще більшої вагомості й актуальності набуває оцінка присутності в Україні німецьких та австрійських військ у 1918 р. “Ця прикра картина відносин між українським урядом і чужою військовою владою, – зазначає О. Терлецький, – є прикладом, як небезпечно впускати до свого краю чужі війська, хоч би вони були й союзні”²¹.

Українська гетьманська монархічна держава П. Скоропадського, на думку вченого, була спробою певних політичних сил покласти край революції і збудувати Українську державу на засадах консерватизму; реалізувати таку програму не вдалося²². Історик наголошує на тому, що гетьман робив спроби розбудувати Українську державу так, щоб вона у складні часи хаосу й анархії, іноземної інтервенції і громадянської війни могла встояти і продовжити історичні традиції з козацької доби. Але українське суспільство не сприйняло ідеї гетьманату і монархії: “Уряд гетьмана Скоропадського з переважною частиною населення України ніякого зв’язку не мав”²³.

Автор акцентує увагу на тому, що поразка держав Четверного союзу стала водночас поразкою України, оскільки Антанта мала на меті відновлення Російської імперії, а “серед таких обставин для незалежної України місця не було”²⁴.

Висвітлюючи історію УНР у добу Директорії, О. Терлецький зазначає, що серед її лідерів, передусім В. Винниченка та С. Петлюри, було різне бачення поточної ситуації й перспектив розбудови Української держави. Перший – “шукав іще якогось порозуміння з московськими більшовиками”, другий – “рішучий самостійник, не бачив можливості йти на компроміси з Росією, чи більшовицькою, чи т. зв. демократичною. [...] Тимчасом більшовизм почав загрожувати українській державі”²⁵.

Привертає до себе увагу оцінка Варшавського договору 1920 р. Зазначаючи, що цей документ різко негативно сприйняли галицькі українці, історик стверджує, що “сьогодні [...] галичани належно оцінюють і постать С. Петлюри, з пошаною згадують нині на Україні цього легендарного героя, чиє ім’я стало символом боротьби за незалежність України”²⁶.

Закономірно, що визвольним змаганням на західноукраїнських землях та Західно-Українській Народній Республіці історик приділяє значну увагу. У своїх працях О. Терлецький доволі детально аналізує передумови та обставини її виникнення, хід польсько-української війни, внутрішню і зовнішню політику ЗУНР та причини її поразки. Розглядає активізацію українського національного руху під час Першої світової війни й наголошує, що в умовах розпаду Австро-Угорщини і проголошення царського маніфесту від 16 жовтня 1918 р. про перетворення Австрійської монархії в союз національних держав, ідея створення української держави на західноукраїнських землях перейшла в практичну площину.

²⁰ *Снайдер Т.* Червоний князь: монографія / Т. Снайдер. – Київ: Грані-Т, 2011. – С. 95–96.

²¹ *Терлецький О.* Історія України... – С. 314.

²² *Його ж.* Визвольна боротьба... – С. 64.

²³ *Його ж.* Історія України... – С. 317.

²⁴ Там само. – С. 319.

²⁵ Там само. – С. 350.

²⁶ *Його ж.* Визвольна боротьба... – С. 78.

У цьому контексті він аналізує сутність листопадових подій 1918 р. у Галичині та порівнює їх з відповідною ситуацією на східноукраїнських землях. “Переворот був національно-політичний, – пише історик, – бо ж тут шло про створення національної держави. Він дуже значно різнився від того перевороту, що настав був перед роком на Великій Україні. Там повстала українська держава, як вислід суспільно-політичної революції, що прийшла нагло, не чекаючи на політичну й національну підготованість до цього українського народу. Тут повстання української держави було завершенням цілого національно-політичного розвитку українського народу протягом ХІХ і ХХ ст. Через те будова української держави в Галичині пішла далеко легше, ніж на Великій Україні. Але й тут українська держава стрінулася із зокільним противником. Проти української держави виступили галицькі поляки, а потім – польська держава. Прийшло до боротьби між двома націями, між двома державами”²⁷.

Історик наголошує, що в цій війні падіння ЗУНР і перемога Польщі стали можливими внаслідок підтримки Антанті: “...галицька держава перестала існувати..., переможена не тільки Польщею, але й Антантою”²⁸. Ця теза знайшла підтвердження в сучасних дослідженнях²⁹.

Оцінюючи Акт злуки, О. Терлецький зазначає, що ця подія “стала маніфестацією історичного значіння”³⁰, утім, зауважує: “Акт з 22 січня 1919. року мав більше формальне, як реальне значіння, і в дійсности обі держави не були з’єдинені ніколи. На це зложилися різні причини, про які годі тут говорити, але деякі з них лежали поза волею політичного проводу обох держав. А не можна забути того, що обі держави мали зовсім відмінну заграничну політику. Тимчасом, як велико-українська держава мала своїм першим завданням боротьбу з Росією, та західно-українська держава стояла цілий час свого існування у війні з Польщею. І в цій лежала трудність кооперації обох українських держав і навіть причина деяких конфліктів”³¹.

Хронологічні межі Української національної революції історик визначає так: березень 1917 – березень 1923 рр. Хоча в сучасній українській історіографії кінцевою датою революції здебільшого вважають 1921 р., інколи 1920-й, усе ж, дехто з істориків називає і 1923 р., маючи на увазі рішення Ради амбасадорів стосовно Галичини³².

Розглядаючи причини поразки ЗУНР та УНР, О. Терлецький порушує важливе концептуальне питання – це невдача чи катастрофа? Шукаючи відповіді на це запитання, він зазначає, що в історії України було дві політичні катастрофи. Перша – занепад київської та галицько-волинської держави, а друга – української держави козацької доби. Щодо поразки УНР та ЗУНР він зауважує: “Некорисний кінець наших визвольних змагань не можна вважати катастрофою, а тільки невдачею [...]

²⁷ *Його ж.* Історія України... – С. 328.

²⁸ Там само. – С. 349.

²⁹ *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998. – 488 с.; *Литвин М.* Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1995. – 368 с.; *Полянський О.* Західна Україна у двох революціях 1848–1918 / О. Полянський. – Тернопіль: Джура, 1998. – 52 с.

³⁰ *Терлецький О.* Історія України... – С. 342.

³¹ *Терлецький О.* Галичина в історії України / О. Терлецький // Календар Червоної Калини на 1937 р. – Львів, 1936. – С. 34.

³² *Див.: Грицак Я.* Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – Київ: Критика, 2004. – С. 46–65.

Ця невдача, хоч і яка вона болюча, вирішального значіння в дальшому розвитку української нації не має. Вона не перервала доби відродження України, яке почалося з кінцем XVIII ст.”³³. У зв’язку з цим О. Терлецький робить висновок: під час революції “український народ став уже у великій своїй частині нацією [...] яка сягнула по найвище добро нації – самостійну державу”³⁴.

Причини поразки національної революції історик вбачає у невідготованості українського громадянства і вищої української політичної верхівки до побудови власної держави. Іншою причиною було те, що “цю державу ми будували в огні революції”, причому “української держави ми не відбудували під одним гаслом: “незалежність і могутність”. Зрештою, зауважує О. Терлецький, “український народ не хотів визнавати авторитету своєї влади”. До цих внутрішніх причин падіння української держави додалися зовнішні чинники, серед яких – “негативний вплив більшовизму і несприятливі міжнародні обставини”³⁵.

Тому, на думку О. Терлецького: “при будівництві третьої української держави ми показали менше здатності, як наші предки з часів Хмельниччини, не кажучи про ці суспільні класи, що збудували першу українську державу (Київську Русь Р. Т.). У нас було замало політичного розуму і тому нам було дуже тяжко будувати свою державу. У нас не було єдності, а замість цього взаємна недовірливість, а то й безоглядна боротьба. І нічого дивного, коли внаслідок у нас вийшло руйнування своєї власної державної будівлі”³⁶.

Ruslana Truba. Ukraine’s Struggle for Independence (1917–1921) the analysis by Omelian Terletsky

The article characterizes the views of the Omelian Terletsky on the Ukraine’s Struggle for Independence (1917–1921). Analyzing the reasons for the loss of Ukrainian statchood.

Key words: Omelian Terletsky, Ukraine’s Struggle for Independence.

³³ Терлецький О. Історія України... – С. 363.

³⁴ Його жс. Визвольна боротьба... – С. 87.

³⁵ Там само. – С. 80–84.

³⁶ Терлецький О. Як будував і як руйнував український народ / О. Терлецький. – Львів: Українське видавництво, 1941. – С. 22.